

Література

1. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005.
2. Матеріали сайту socio-lab. osvita. com.ua.
3. Чугаєвський В.Г. Молодіжна політика й соціальна робота : навчальний посібник. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005.

L. Chugayevska. Modern development of youth subculture

In the offered article the problems of youth motion are examined in Ukraine, modern tendencies of youth subculture and its influence on forming of the valued orientations of young people.

Key words: *youth policy, youth subculture, youth organization.*

УДК 316.334.56

О. В. Хижняк

ВІЗУАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ У ДОСЛІДЖЕННІ КОЛЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ

У статті уточнена роль візуального компонента в дослідженні колективної соціальної дії. Доведено, що вивчення колективної дії є більш продуктивним за умови наявності у дослідника соціологічної уяви, яка створює візуальний обрис різних форм колективної соціальної дії. Автором визначені переваги, вади і можливості аналізу візуалізації колективної соціальної дії.

Ключові слова: *колективна соціальна дія, соціологічна уява, візуальний обрис колективної соціальної дії.*

У соціології є фундаментальні питання і дослідницькі традиції. На фундаментальне питання “Як можливе суспільство?” Г. Зіммель свого часу відповів: “Завдяки соціальним взаємодіям”. Хоча першопричина соціальної взаємодії науковцями уявлялася і уявляється по-різному (наприклад, у О. Конта і Е. Дюркгейма – це суспільний розподіл праці – основа солідаризації як “природного стану”; у К. Маркса – це рівень розвитку виробничих сил, який передбачає певний тип виробничих відносин як соціальної взаємодії особливого виду), вони відмічали і

відмічають значення в соціальній динаміці колективних соціальних дій і взаємодій, особливо коли мова йде про масові колективні дії по реалізації специфічних інтересів і цілей груп, спільнот різного рівня. В. Ядов справедливо вказує на те, що в усіх соціологічних теоріях соціальні взаємодії (відносини, інтеракції, комунікації) залишаються основним предметом соціологічного теоретизування. Відмінність у тому, що в різних підходах увага сфокусована на різних моментах: на соціально-інституційних регуляторах, на соціокультурних механізмах, на індивідуальних сенсах (смыслах) і значеннях [11, 11-27]. Разом з тим існує невідповідність між значенням соціологічного теоретизування щодо колективної соціальної дії та її пояснення при вивченні електоральної поведінки, суспільних рухів та ін. і необхідністю переосмислення витоків і характеристик колективної соціальної дії в сучасних умовах. Особливого значення набуває врахування такого аспекту розгортання колективної соціальної дії, як її візуалізація.

Використання візуальних матеріалів в соціології має свою історію, яка узагальнена і проаналізована дослідниками [4; 7; 8]. Загалом візуальна соціологія на пострадянському просторі знаходиться на стадії формування теоретичної, термінологічної, методологічної бази [2], тоді як в західній соціології в цьому напрямку є значні напрацювання. Так, О. Сергеева за професійними уподобаннями поділяє соціологів на дві групи: до першої увійшли візуальні соціологи, які розробляють візуальні методи дослідження і розширюють їх використання в емпіричній соціальній науці (Маркус Бенкс, Річард Чалфен, Джон Грейді, Джон Вагнер та ін.); другу групу склали ті дослідники, які переважно інтерпретують візуальні репрезентації і пов'язані з постмодерністською теорією в гуманітарних науках, літературі, мистецтві, дослідженнях культури (Елізабет Чаплін, Сара пінк та ін.) [8, 141]. Напрацювання представників як першої, так і другої групи дослідників можуть бути використані при включенні візуального компонента у соціологічне вивчення колективної соціальної дії. Зокрема, мова йде про переваги і обмеження візуальної демонстрації кількісної емпіричної інформації (карти, графи, діаграми та інші форми візуалізації); удосконалення навичок спостереження через аналіз конструкцій зображень. Співвідношенню візуальної соціології і розвитку соціологічної уяви присвячена стаття М. Сьоміної та А. Ганжи, в якій

вони виділяють два підходи до викладання візуальної соціології: перший базується на поєднанні соціології і фотографії, а другий – на розвитку соціологічної уяви за допомогою методу включеного візуального спостереження. Ці автори наголошують на тому, що візуальні методи наразі є об'єктом як мистецтва, так і науки, тому формування візуальної культури актуально при підготовці фахівців з соціології [7]. Найбільш поширено в соціології використання фотографії як візуального зображення. П. Штомпка навіть розробив інтерпретативну схему для того, щоб уніфікувати вивчення соціальної дії за допомогою фотографування [9, 113].

Однак наразі дослідники вказують на “неоднозначність візуальних методів і їх постійний статус як об'єкта полеміки і дискусій”, а також на “неоднозначність самого ресурсу – з одного боку, це документ і фізичний об'єкт у просторі, а з іншого – візуальний образ і зображення, які мають деякий самостійний сенс і значення. ... Вивчення візуальних джерел включає весь набір їх можливого використання в якості ресурсу, об'єкта і основного сюжету дослідження в західних соціальних науках” [4, 82, 84, 88]. Систематика зображення до цього часу не усталена. Наприклад, Г. Беме запропонував виділяти такі види зображення: зображення як копія, як знак, як зображення, як засіб комунікації, як гіперреальність” [6, 72-77]. Загальний же висновок щодо використання візуальних компонентів в соціологічних дослідженнях такий: “Сьогодні для методологічних перспектив візуальної соціології найбільш важливі дві проблеми, які обговорюються: 1) взаємовідносини мови і зображення, 2) взаємозв'язок зображення і реальності” [6, 71]. Цей висновок поширюється і на вивчення візуалізації колективної соціальної дії.

В останні роки набули поширення такі поняття, як візуальна соціологія, візуальна культура, візуальні методи в соціальному (у т.ч. соціологічному) дослідженні. В той же час інституціоналізація візуальних досліджень сприймається науковцями неоднозначно, а візуальні дослідження колективних соціальних дій взагалі потребують більш чіткого методологічного і методичного обґрунтування.

Мета даної статті – визначити роль і специфіку візуального компонента у дослідженні колективної соціальної дії.

Коллективна соціальна дія є центральним питанням соціологічного дослідження систем дій, вона може розглядатися як організована і неорганізована дія групи, спрямована на захист інтересів, які вона поділяє. П. Штомпка використовує також поняття “спільна дія”, під яким розуміє мережу взаємодій між кількома суб’єктами, що знаходяться в одній і тій же ситуації [10, 85]. Спільна дія, звичайно, може бути як між індивідуальними, так і колективними суб’єктами, а колективна соціальна дія може характеризуватися різним рівнем спільності її учасників.

При візуалізації інформації щодо колективної соціальної дії, на наш погляд, доцільно враховувати такі моменти.

По-перше, візуальний компонент дозволяє фіксувати діяльнісні прояви колективної соціальної дії.

Починаючи з 60-х років ХХ ст. в теоретичній соціології затверджується концепція діяльнісного (діяльнісно-активістського) підходу до опису, пояснення і розуміння соціальної реальності (теоретики даного напрямку: Дж. Александер, М. Арчер, П. Бурдьє, Е. Гідденс, П. Штомпка, А. Турен, Т. Заславська та ін.). Сутність діяльнісно-активістського підходу, за В. Ядовим, полягає у наступному. 1. Відмова від ідеї “природно-історичних” закономірностей соціального прогресу на користь затвердження принципу “соціально-історичного” процесу, який не має жорстко заданого вектора, тому що вирішальну роль у сучасних суспільствах відіграють діяльні соціальні суб’єкти (agency), включаючи авторів наукових відкриттів, соціальні рухи, легітимні та інші лідери, маси звичайних громадян. 2. Цей підхід суттєво видозмінює, іноді “перевертає” уявлення про взаємовідносини між підсистемами соціо-культурного цілого. Соціологи прагнуть утримати чимало із класики минулого і початку ХХ ст., поєднати макро-системний і “мікро” (на рівні повсякденності) підходи до соціального аналізу. 3. Основні соціологічні категорії розглядаються “поліпарадигмально” [11]. Цей підхід взагалі більшістю сучасних соціологів вважається найбільш адекватним для опису, аналізу і розуміння сучасної динамічної соціальної реальності. Структурними елементами соціальної дії, за Т. Парсонсом, є: суб’єкт дії (агент); ціль дії; ситуація дії, до якої відносяться умови і засоби, що контролюються суб’єктом; нормативна орієнтація суб’єкта, тобто вибір між тими засобами, які придатні по відношенню до цілі в кожній даній

ситуації. За Т. Парсонсом, ці структурні елементи дозволяють раціонально описати дію як таку. У Т. Парсонса проблематика соціальної дії пов'язана з виділенням таких ознак: нормативність (залежить від загальноприйнятих цінностей і норм); волементаричність (тобто зв'язок з волею суб'єкта, яка забезпечує деяку незалежність від навколишнього середовища); наявність знакових механізмів регуляції. Дані міркування повною мірою можна віднести і до описового огляду колективної соціальної дії, який базується на діяльнісному підході.

Дослідження колективної соціальної дії за допомогою її візуальних проявів має значну перспективу саме при діяльнісному підході. Невипадково Розин В. М. у книзі “Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир” (2006) наголошує на тому, що бачення є феноменом діяльності, в якому наочно представлено союз візуальних вражень і візуального досвіду [5]. Соціолог все частіше починає мати справу з візуальною інформацією, що розширює пізнавальні можливості соціології. Візуалізація інформації, на думку Є. Бабосова, “дає можливість досліднику виявити різні конфігурації просторової і часової архітектоники об'єктів, аналізувати поведінку нелінійних систем та їх динаміку і тим самим суттєво підвищує ефективність комунікаційних процесів” [1, 62].

По-друге, вивчення колективної дії стає більш продуктивним за умов наявності у дослідника соціологічної уяви. Остання дозволяє уникнути схематичності і абсолютизації раціонального при дослідженні всього розмаїття колективних соціальних дій. Мова і спосіб бачення об'єднує поняття “соціологічна уява”, яке представлено у класичній роботі Чарльза Райта Міллса (*Mills C.W. Sociological Imagination. NY., 1959*). Той, хто володіє соціологічною уявою, здатний розуміти, який вплив надає дія історичних сил на внутрішній стан і життєвий шлях людей. Воно дозволяє пояснювати, як в бурхливому потоці повсякденного життя у людей часто формується помилкова свідомість своїх соціальних позицій [3, 10]. Соціологічна уява, за Чарльзом Райтом Міллем, по-перше, це здатність пов'язувати власну біографію з історією, порівнювати себе з іншими; по-друге, дає можливість розрізнити такі поняття, як “особисті труднощі” та “суспільні проблеми”; по-третє, піднімає рефлексуючу людину над рутинністю повсякденності, забезпечує їй більш багате розуміння своєї індивідуальності, особливостей інших людей та соціального життя, в

якому їх задіяно. Три виміри соціологічної уяви: 1. Структурний вимір. Це уміння розуміти навколишнє соціальне середовище – структуру суспільства, її елементи, типи соціального порядку. 2. Історичний вимір. Це уміння бачити відмінності сучасного світу у порівнянні з минулими історичними епохами, механізмами зміни даного суспільства, способи “творення” історії, характерні для конкретної історичної епохи. 3. Людський вимір. Це здатність розуміти, які типи особистостей відіграють особливу роль у сучасному суспільстві на даному етапі, які йдуть їм на зміну, який відбір вони проходять і як формуються, який вплив на “людську натуру” має конкретне соціальне середовище.

Як представлено в соціологічній уяві візуальний обрис колективної дії? Оскільки концептуально це питання не розроблено, надамо авторське тлумачення цього поняття. Під візуальним обрисом ми розуміємо характеристики колективної соціальної дії, ідентифікація яких відбувається шляхом фіксації зовнішніх ознак, проявів колективної дії через їх зорове сприйняття. При соціологічному вивченні феномену колективної соціальної дії, процесу і механізму її розвитку звертають на себе увагу такі моменти.

По-перше, візуальний обрис може не відповідати її сутності, вводити в оману щодо причин, мотивів її ініціювання, задіяних в ній акторів та ін. Візуальний обрис колективної соціальної дії відображає значну частину її суттєвих характеристик, однак далеко не всі, що може спричинити викривлене, неадекватне сприйняття колективної дії в конкретному часопросторі. Це може також прокласти шлях до маніпулювання громадської думки щодо тієї чи іншої колективної соціальної дії, коли її візуальний обрис подається в переважно негативному або позитивному ракурсі, з акцентом на окремі зовнішні прояви її стану і динаміки.

По-друге, візуальний обрис колективної соціальної дії формується під впливом численних факторів, співвідношення між якими при дослідженні різних форм колективної соціальної дії може різнитися. Доречним, з нашого погляду, є питання про те, чим задається візуальний обрис колективної соціальної дії? Виходячи з конкретно-історичного характеру будь-якої соціальної дії, у т. ч. колективної, можна передбачити, що візуальний обрис визначається передусім часом, пануючими соціальними тенденціями, ідеологічними та політичними міркуваннями. Відомо, що, за

К. Мангеймом, інструментами колективних соціальних дій стають системи знань, що оформлюються в певні ідеологічні конструкції (в якості яких, до речі, можуть виступати ідеологічні гібриди). А соціально-символічна складова стримує або спрямовує колективні соціальні дії.

По-третє, візуальний обрис колективної соціальної дії формує ставлення до неї з боку оточуючих, мотивує індивідів, групи, спільноти на приєднання до колективних зусиль або, навпаки, відсторонення від них. Зрештою, соціальна база колективної соціальної дії так чи інакше може значно коливатися під впливом її візуального обрису (наприклад, такого, що надається мас-медіа).

Висновок. Дослідники вказують на перехід в сучасній соціології від концепції усталеності соціальних систем до концепції їх рухливості. У цьому випадку соціальний порядок представляється продуктом конструювання суб'єктами і результатом колективних соціальних дій. Зрештою, колективна соціальна дія може бути спрямована як на здійснення певних соціальних змін, так і на їх блокування. У конкретному часопросторі можуть одночасно бути представлені і візуально відтворені обидва види цих дій. Тоді досліднику в нагоді може стати компаративний аналіз колективних соціальних дій, виокремлення подібних дій у минулому, визначення особливостей їх візуалізації і наслідків їх візуального сприйняття.

У подальшому, на наш погляд, перспективним є вивчення специфіки використання “фотобачення” (фотографії) при дослідженні колективної соціальної дії, а також візуальної комунікації в колективній соціальній дії, що дасть змогу дослідити соціальні механізми розгортання різних форм колективної соціальної дії, у тому числі, у віртуальному просторі, де наразі особливо відчутною стає потреба розробки теоретичної моделі, яка б пояснювала нові характеристики колективних соціальних дій.

Література

1. Бабосов Е.М. Визуализация информации // Социология: энциклопедический словарь. – Москва: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009.
2. Захарова Ю. Визуальная социология: фотография как объект социологического анализа // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2008. – Т. 11. – № 1.

3. Миллс Чарльз Райт. Социологическое воображение; пер. с англ. О.А. Оберемко. Под общ. ред. и с предисловием Г. С. Батыгина. – Москва : Издательский Дом NOTA BENE, 2001.
4. Печурин А.В. Визуализация социальных исследований: новые данные или новые знания? // Социологический журнал. – 2007. – № 3.
5. Розин В.М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир. – Москва : Комкнига, 2006.
6. Рождественская Е.Ю. Перспективы визуальной социологии // Социологический журнал. – 2008. – № 4.
7. Семина М.В., Ганжа А.О. Визуальная социология и развитие социологического воображения // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2008. – Т. 11. – № 2.
8. Сергеева О.В. Исследовательское поле визуальной социологии // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2008. – Т. 11. – № 1.
9. Штомпка П. Визуальная социология. Учебник. – Москва : Логос, 2007.
10. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. – Москва : Логос, 2008.
11. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций: Курс лекций для студентов магистратуры по социологии. Изд. 2-е, исправл. и дополн. – Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2009.

O. Khyzhnyak. The visual component in the study of collective social action

The authors specify the role of the visual component in the study of collective social action. It is proved that the study of collective action is more productive for the condition that the investigator has sociological imagination, which creates a visual record of various forms of collective social action. The author identified the benefits, weaknesses and opportunities analysis visualization of collective social action.

Key words: *collective social action, sociological imagination, visual record of collective social action.*